

KRONIEK

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT

JRG 21 • NR 1 MAART 2019

hier woonden

SAMUEL van TIJN
overleden in
AMERSFOORT
op 16-03-1942
42 jaar oud

ROOSJE
van **TIJN - GOMPERS**
vermoord in
SOBIBOR
op 11-06-1943
38 jaar oud

ESTHER REINTJE
van **TIJN**
vermoord in
SOBIBOR
op 28-05-1943
17 jaar oud

REINTJE van TIJN
vermoord in
SOBIBOR
op 11-06-1943
15 jaar oud

ISA van TIJN
vermoord in
SOBIBOR
op 11-06-1943
13 jaar oud

IZAK van TIJN
vermoord in
SOBIBOR
op 11-06-1943
12 jaar oud

SOPHIE van TIJN
vermoord in
SOBIBOR
op 11-06-1943
11 jaar oud

BENJAMIN van TIJN
vermoord in
SOBIBOR
op 11-06-1943
6 jaar oud

SALOMON van TIJN
vermoord in
SOBIBOR
op 11-06-1943
1 jaar oud

De laatste herdenkingsstenen

JOANNE FOKKEMA

Heropening Museum Flehite

Na maanden van renovatie (zie p.16) is Museum Flehite weer open voor publiek. Nadat de bouwvakkers, schilders, steigerbouwers en stratenmakers (bijna) waren vertrokken, kon het Flehite-team aan de slag met de volledige herinrichting van de drie panden aan de Breestraat. Naast de vaste collectie hebben acht inspirerende kunstenaars een plekje gekregen in de nieuwe tentoonstelling *Stadsbeelden* (zie p. 24). Op 31 januari werd het museum officieel opgeleverd. Bij die gelegenheid werd een waterspuwer onthuld in de kademuur, gemaakt door beeldhouwer Ton Mooij. Een week later volgde de opening van *Stadsbeelden*. De medewerkers zijn ontzettend blij om u weer als vanouds welkom te kunnen heten in Museum Flehite.

Onno Maurer onthult monografie Wolter

In november werd de digitale monografie gepresenteerd van de 'Amersfoortse' kunstenaar Hendrik Jan Wolter (1873-1952). Museumdirecteur Onno Maurer verrichtte de digitale onthulling. 'Museum Flehite is de thuisbasis van Wolter. We zijn ons bewust dat we met hem een belangrijke kunstschilder in huis hebben. Wolter hoort tot de pareltjes in onze collectie. Een van de topstukken is *Gezicht op de Westsingel* van rond 1900, geschilderd in de traditie van de Haagse en romantische school. En om de hoek van Museum Flehite. Ook al bevond Wolters atelier zich in Leusden, we kunnen hem rekenen tot de Amersfoortse kunstgeschiedenis.'

De monografie geeft een overzicht van 450 schilderijen. 'Lang was ons museum gericht op het Amersfoortse oeuvre van Wolter,' aldus Maurer, 'nu zijn we ook geïnteresseerd in zijn buitenlandse werken voor het totaalbeeld.' In de jaren '20 trok Wolter naar Nice, Rome, San Gimignano en Venetië. Wolters werk hangt in Museum Flehite en de monografie *Hendrik Jan Wolter (1873-1953): het geschilderde oeuvre* is te raadplegen via www.rkdmonographs.nl.

Kees van Kalveen (1937–2018)

In de ochtend van Eerste Kerstdag, 25 december 2018, overleed historicus, archivaris en docent Kees van Kalveen. Geboren in Amersfoort groeide hij op in de smederij van zijn vader aan de Breestraat. Hij volgde het Constantinianum (het katholieke gymnasium) en studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Vanaf 1962 was hij medewerker bij het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis. In diezelfde jaren volgde hij de hogere opleiding aan de Rijksarchiefschool in Den Haag. Toen een reorganisatie aan de Rijksuniversiteit in 1970 een einde maakte aan zijn dienstverband aldaar, koos hij voor een loopbaan in het middelbaar onderwijs. Zeventien jaar lang doceerde hij geschiedenis aan Het

Eemlandcollege in Amersfoort.

Een ernstige vorm van keelkanker ontnam hem zijn stemvermogen en noodzaakte hem in 1986 te stoppen als leraar. Na een succesvolle operatie meldde hij zich vervolgens als fulltime vrijwilliger bij het Rijksarchief in Utrecht (nu Het Utrechts Archief). Daar had hij indertijd ook zijn stage voor de Archiefschool doorlopen. Met tomeloze inzet werkte aan het inventariseren van een indrukwekkende reeks, vooral middeleeuwse archieven. Een bijzonder project voor hem was de uitgave en vertaling van de Utrechtse bisschoppenkroniek, samen met toenmalig directeur Jo Jamar. De laatste tien jaar werkte hij vooral aan de inventarisatie van het zeer omvangrijke en complexe archief

van het huis Hardenbroek, waarvan de inventaris naar verwachting vóór het eind van het jaar zal verschijnen.

Ofschoon in toenemende mate geplaagd door lichamelijke ongemakken, bleef Kees tot zijn 80ste actief als vrijwilliger. Dat was een bijzondere prestatie, waarvoor hij eerder al een koninklijke onderscheiding ontving. In de zomer van 2017 werd duidelijk dat zijn gezondheid opnieuw door kanker werd ondermijnd. Het laatste jaar van zijn leven bracht hij door binnen de beslotenheid van zijn familie. Kees ging niet graag op de foto, dus die ontbreekt.

Kaj van Vliet, Rijks- en gemeentearchivaris in Utrecht

INHOUD

4 Laatste herdenkingsstenen

6 Plannen Kamp Amersfoort

8 Niet-jood-verklaring

10 Oorlogsfoto's

12 Caspar van Wittel

14 Jubileum Raad van Kerken

16 Renovatie museum

20 Een echte Cuypers

21 De fascinatie
22 De schenking
23 Nieuwe boeken
24 Agenda

WIJ ZULLEN HUN NAMEN NIET VERGETEN

Project Herdenkingsstenen bijna klaar

Toen de stichting Herdenkingsstenen op 30 april 2015 de eerste van de 430 stenen legde, had zij nog geen idee wanneer de laatste stenen zouden worden gelegd. Nu is het einde in zicht.

door JAN-WILLEM VAN LIESHOUT

In vier jaar zijn alle 430 stenen gelegd voor de slachtoffers van de naziterreur. De stenen liggen bij de huizen waar de Duitse bezetter de bewoner(s) uit hun huis heeft gehaald en op transport heeft gezet naar één van de vernietigingskampen in Duitsland of Polen of op een andere manier heeft omgebracht. Het gaat om 360 joodse inwoners van Amersfoort en 70 Amersfoortse verzetsstrijders.

OPRICHTING

De eerste gedachten voor het leggen van herdenkingsstenen in Amersfoort zijn afkomstig van Rob en Nechamah Mayer-Hirsch. Hun betrokkenheid bij de donkere bladzijde van joods Amersfoort tijdens de Duitse bezetting was voor Klaas Kwakman en Gerrit Smeenk de stimulans om zich verder te verdiepen in deze geschiedenis en actie te ondernemen. Op 26 juli 2012 werd de stichting opgericht. Jos Pothof trad aan als secretaris. Dick ter Hofsté is sinds 2015 penningmeester.

ONDERZOEK

Er is in de afgelopen jaren veel gedaan om herdenkingsstenen te kunnen leggen. Vaak onzichtbaar voor de buitenwereld deed Klaas Kwakman onderzoek naar de slachtoffers. Het was arbeidsintensief en vaak ook emotioneel. Onvoorstelbaar met hoeveel mensen Klaas in de afgelopen jaren persoonlijk en telefonisch contact heeft gehad. Dankzij sociale media konden wereldwijd en vaak razendsnel familieleden en andere betrokkenen worden gevonden.

Daarnaast zijn er natuurlijk de contacten met officiële instanties als Archief Eemland en Kamp Amersfoort, het Nederlands Rode Kruis en joodse- en gemeentearchieven.

Bij de voorpagina: stenen voor de familie Van Tijn, Utrechtsestraat 3-5.

Regentesselaan 2.

Hendrik van Viandenstraat 16.

Het onderzoeksteam bestaat naast Klaas Kwakman uit Jannis Lootens, Rosemarie Oortman, Lex Schenk, Nelleke Visscher en Monique Zwart, die de coördinatie doet.

VOORBEREIDING

Herdenkingsstenen worden meestal gelegd op de stoep, in openbaar gebied. Voorafgaande aan de steenlegging informeert de stichting de bewoners van het huis waar een of meer stenen komen te liggen. Klaas Kwakman bezoekt en informeert bewoners en komt tot goede afspraken. Soms worden de stenen op een iets andere plek neergelegd, zodat iedereen ze met respect kan blijven

bejegenen. Ook de direct omwonenden worden met een 'buurtbrief' geïnformeerd: zij zijn immers onze ambassadeurs ter plekke.

CEREMONIE

De steenleggingen zijn persoonlijke ceremonies. Van ieder slachtoffer wordt de voor- en achternaam opgelezen, de leeftijd en de plaats en datum waarop zij zijn vermoord. Vervolgens volgt een korte levensloop. Dan wordt de steen onthuld, het zand wordt van de steen geveegd. Voor joodse slachtoffers zegt Louk de Liever het Kaddisj, het gebed voor de overledene en voor de rouwenden. Soms vertelt een nabestaande of bekende van het slachtoffer een persoonlijk woord of draagt een gedicht voor. Er wordt een anjer gelegd als teken van vergankelijkheid en een kiezelsteentje als teken van eeuwigheid. Dan volgt een moment van stilte. Van bijna alle ceremonies heeft Henk Stokker mooie foto-impressies gemaakt.

Als gids in het lopen van de route is Jan Eysbouts voorgegaan. Steenleggingen worden bijgewoond door 60 tot 80 belangstellenden, soms zelfs meer. Na afloop drinken wij samen nog wat bij een van de kerken in het gebied waar de stenen zijn gelegd. Daar worden ervaringen uitgewisseld en niet zelden nieuwe familierelaties ontdekt of vriendschappen gesloten.

Steenleggingen worden bijgewoond door 60 tot 80 belangstellenden, soms zelfs meer. Na afloop drinken wij samen nog wat bij een van de kerken in het gebied waar de stenen zijn gelegd. Daar worden ervaringen uitgewisseld en niet zelden nieuwe familierelaties ontdekt of vriendschappen gesloten.

NAMEN OM NOOIT TE VERGETEN

Op de slotbijeenkomst van 24 april aanstaande wordt een boek gepresenteerd, dat is geschreven door onderzoeksjournalist Channa Kalmann. Channa is de dochter van Arjeh Kalmann, bestuurslid bij de stichting Regionaal Spitwerk, die het boek ook uitgeeft. Channa beschrijft twaalf slachtoffers aan de hand van hun inspirerende

Links: Barchman Wuytierslaan 22. Rechts: Prinses Marielaan 30.

levensverhalen. En natuurlijk staan in het boek de namen van alle slachtoffers. Want de doelstelling van onze stichting 'opdat wij nooit hun namen vergeten' is ook op het boek van toepassing.

WOORD VAN DANK

Het bestuur van de stichting Herdenkingsstenen Amersfoort is het gemeentebestuur zeer erkentelijk voor de goede samenwerking en de bereidheid ons project te ondersteunen. Burgemeester Bolsius en de wethouders Tigelaar en Janssen waren vaak aanwezig of toonden op andere wijze hun betrokkenheid. Het Comité van Aanbeveling stond ons bij met goede raad. De stenen werden gelegd onder verantwoordelijkheid van en coördinatie door Lex Schenk. Daarbij is er een intensieve samenwerking met Ewijk Grafstenen uit Woudenberg, ambtenaren van de gemeente Amersfoort en Amfors.

Dankbaar zijn wij voor alle financiële ondersteuning, van particuliere donaties tot de Marion Polakstichting, Stichting Door-Geven, de Balm Family Foundation, Waterlijn, Gilde Amersfoort, het Coöperatiefonds Rabobank Amersfoort Eemland en het Cultureel Fonds van de Amersfoortse Verzekeringen. Onze dank gaat ook uit naar iedereen die hier niet is genoemd, voor alle steun, hulp en bijdragen. De stichting werd derde in de verkiezing Amersfoorter van 2018.

SLOT

Op 24 april 2019 sluiten we het project Herdenkingsstenen af met een bijzondere bijeenkomst in de Sint-Joriskerk. Deze begint om 16.00 uur (inloop vanaf 15.30 uur). Er zijn verschillende sprekers en er is muziek van joodse en niet-joodse componisten die in de Tweede Wereldoorlog zijn vervolgd en vermoord. In de kerk is dan al een bijzondere steen onthuld ter nagedachtenis aan alle slachtoffers voor wie de 430 herdenkingsstenen in Amersfoort zijn gelegd. Wij zullen hun namen nooit meer vergeten. ●

www.herdenkingsstenenamersfoort.nl

Bij de voorpagina. Fietje van Tijn, Rodi Polak en Ernie Neter zijn trots op hun ster op de eerste dag dat ze hem moeten dragen, 1941.

Jan-Willem van Lieshout is voorzitter van Stichting Herdenkingsstenen Amersfoort.

UITBREIDING KAMP AMERSFOORT GAAT VAN START

Nieuw museum

Er is groen licht voor de uitbreiding van Kamp Amersfoort. Over ruim een jaar staat op de plek van het doorgangskamp een grote museale ruimte voor exposities, verdieping en reflectie.

door REMCO REIDING
en WILLEMIEN MEERSHOEK

Niet ver van de wachttoren en de appèlklok laat een groot gat in de grond zien dat de werkzaamheden bij Kamp Amersfoort zijn gestart. Archeologisch onderzoek en de aanbesteding van de bouw zijn al achter de rug. Nog even en dan gaat de schop in de grond, het begin-sig-naal voor een grondige uitbreiding van het herinneringscentrum.

CENTRUM VOOR EDUCATIE

Kamp Amersfoort was tijdens de oorlog één van de belangrijkste doorgangskampen in Nederland. Meer dan 35.000 Nederlanders werden er vastgezet. Het was berucht vanwege de terreur die er heerste. In de omgeving van het kamp werden meer dan driehonderd gevangenen gefusilleerd. Dit waren veelal verzetsmensen. De nazi's voerden tienduizenden gevangenen door naar kampen in Duitsland, waar velen alsnog om het leven kwamen.

Momenteel beschikt Nationaal Monument Kamp Amersfoort slechts over één relatief kleine binnenruimte, waarin alle activiteiten plaatsvinden. Zo kan er zo maar een luidruchtige schoolklas binnenkomen, terwijl andere bezoekers de introductiefilm kijken. En waar laat

Een groep gevangenen staat klaar om buiten te Kamp te gaan graven.

je je vaste collectie en tijdelijke tentoonstellingen in zo'n ruimte? Die problemen zijn in de toekomst verholpen. Door de uitbreiding kan Kamp Amersfoort zich met tentoonstellingen en programma's ontwikkelen tot centrum voor educatie op het gebied van gevangenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Dankzij toezeggingen van onder meer het vonds, de Nationale PostcodeLoterij en het ministerie van VWS is het meeste geld bijeengebracht. Ook in de omgeving waren de reacties positief: de provincie Utrecht en de gemeenten Amersfoort en Leusden dragen bij. De bedoeling is dat de nieuwbouw in het voorjaar van 2020 gereed is; 75 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog.

LOOP ALVAST MEE IN HET NIEUWE MUSEUM

Ik neem u mee voor een kijkje in de toekomst. We staan voor de originele poort, waar destijds de gevangenen werden binnengebracht. De poort is weer in gebruik als hoofdtoegang. Nu voor bezoekers.

Aan het loket van een klein gebouw naast de poort koop ik een kaartje en neem ik een audioapparaatje mee. Ik betreed een immens grote binnenplaats met hoge omheining. Recht tegenover me bevindt zich een maquette waar ik naartoe loop. Eerst me maar eens oriënteren waar ik me bevind.

De audiofoon geeft me uitleg over wat ik allemaal zie. Ik betreed een lange smalle gang langs de omheining en maak kennis met het begrip Rozentuin. Hier moesten gevangenen soms urenlang in de kou stilstaan. En als ze bewogen, dan kregen ze klappen. Beklemmend.

Ik loop verder en zie allemaal voetstappen in het plaveisel. Een hele schoolklas is bezig met die voetstappen; ze hebben nog niet door dat ze op appèl staan.

Ter hoogte van het voormalige kantoortje van de kampcommandant staat een hoog, bescheiden gebouw van overwegend spiegelennd glas. Ik neem u mee naar binnen. We zien een trap en een lift, maar ook een doorgang naar een kleine ruimte waar de tijd lijkt te hebben stilgestaan. Hier zat kampcommandant Berg achter zijn bureau.

MISHANDELING EN HONGER

Op de muur twee fresco's die hij door gevangenen heeft laten schilderen; mannen zogenaamd vredig aan het werk, achter prikkeldraad, dat wel. Ze stonden helaas in schril contrast met de werkelijkheid: een kamp met wrede behandeling van gevangenen; mishandeling en honger voerden de boventoon.

We dalen de trap af naar het museum. Tot mijn verrassing loop ik door een keldergewelf met echte bogen. Die had ik hier niet verwacht! Ik beluister dat dit de kelder onder het kantoortje van de kampcommandant was. Die hebben ze dus laten zitten of teruggeplaatst.

Beneden kijk ik in een grote, mooie ruimte waar objecten in zijn geplaatst. Eerst de introductiefilm in een besloten ruimte. Daarna de tentoonstelling. Opvallend is een gro-

te muur met vele foto's van merendeels jonge mannen. Ik begrijp meteen dat dit de oud-gevangenen moeten zijn.

Een aantal van hen is uitgelicht en op verschillende displays is van alles over hen te zien en te beluisteren. Ook daders hebben hier een plek. Ik lees, luister, voel. Indrukwekkend. Afschuwelijk.

De wisseltentoonstelling gaat deze keer over de vele brieven, ook afscheidsbrieven, die zijn verzonden vanuit het kamp. Onvoorstelbaar.

WAT ZOU JIJ DOEN?

Ik schuif aan bij een groep die een educatieve ruimte betreedt. We krijgen een groepstest over vooroordelen waar we redelijk in scoren. Dat valt dus mee! Maar dan gaan we individueel aan de slag met dilemma's en het maken van keuzes. De vragen en cases lijken makkelijk en ze gaan over situaties uit deze tijd. Toch bekruipt me een speciaal gevoel en twijfel ik steeds meer aan wat ik daadwerkelijk zou doen in bepaalde situaties. Zeker als ik ook nog eens de consequenties van mijn keuzes krijg voorgelegd. Er zijn toch echt vragen bij waarvan ik niet doorhad dat mijn antwoord zo zou doorwerken. Pffff, confronterend.

Met een iets minder goed gevoel keer ik weer terug tot de groep. Anderen kijken ook enigszins vertwijfeld. We krijgen goede feedback. Niemand geeft eenduidige, 100% sociaal wenselijke antwoorden. Zo reageren we als mensen, we hebben daar allemaal redenen voor, maar die werken niet altijd positief uit voor anderen. Daarom is het goed stil te staan, na te denken over keuzes die we kunnen maken.

VOETSTAPPEN

Na de afronding betreden we een bezinningsruimte. Ik zie de voetstappen van boven die licht doorlaten. Ik ga even zitten en denk nog eens na. De voetstappen intrigeren me; ik vraag me af welke voetstappen ik achterlaat tijdens mijn leven...

We zijn aan het eind van het museum en ik ga de trap op. Boven gekomen kijk ik recht in de schietbaan. Prachtig! Alweer kippenvol.

Voordat ik het buitengebied en de schietbaan ga bekijken, drink ik even koffie. Ik laat alles nog eens op me inwerken. ●

Remco Reiding
houdt zich bezig met communicatie en onderzoek voor **Kamp Amersfoort**.

Willemien Meershoek
is directeur van de organisatie.

Arisch of joods?

Dit verhaal gaat over mijn joodse achterneef Eduard Welling en zijn succesvolle poging om tijdens de Bezetting uit Duitse handen te blijven. Daarvoor moest hij op papier bewijzen dat hij geen volle jood was, hoewel hij een joodse moeder had. Dit lukte Eduard uiteindelijk.

door PAUL WELLING

Eduard werd in Amersfoort geboren op 9 februari 1908. Hij was de derde zoon van Dirk Welling en Betje Swaab, uitbaters van stadscafé In de Groote Slok. Toen hij in 1928 in dienst ging, stond in zijn zakboekje als godsdienst: Israëlitisch. Zijn ouders waren inmiddels verhuisd naar Amsterdam. Op de gezinskaart van de gemeente Amsterdam staan Betje en de kinderen vermeld als NI (Nederlands-Israëlitisch = joods). In 1932 woonde het gezin Welling naast theater Carré.

Via nicht Jeanette Swaab leerde Eduard eind jaren '20 Sara Fransman kennen. Zij was de jongste dochter van Lammert Fransman en Jetje Polak, uit een traditioneel joods gezin. Eduard en Sara trouwden op 2 augustus 1933 in de Hoogduitse Synagoge. Het stel woonde tijdens de oorlog in de Valeriusstraat. Op hun gezinskaart stond als kerkelijke gezindte: NI; de derde vermelding van Eduards godsdienst. Tot de oorlog leidde het echtpaar een onbezorgd bestaan.

ONDERZOEK

Door de Duitse maatregelen moest Eduard bewijzen, dat hij slechts één joodse grootouder had. Hij vroeg de gemeente Amersfoort om uittreksels uit het geboorteregister van zijn grootouders van vaderszijde (vz) en hemzelf met daarop de kerkelijke gezindte. Tegelijkertijd vroeg hij de gemeente Westdongeradeel om informatie over zijn (over)grootouders van moederszijde (vmz).

Eduard en Sara Fransman in het Amsterdamse Vondelpark, 1933

Binnen enkele dagen ontving Eduard de gevraagde Amersfoortse documenten. Daarop stond dat zijn grootouders, even als hijzelf, *Roomsch-Katholiek* waren. De betreffende ambtenaar had voor Eduard klakkeloos het geloof van zijn vader overgenomen. Of maakte hij hem bewust katholiek, wetende waarvoor het uittreksel diende? Ook de gemeente Westdongeradeel verklaarde dat Eduards overgrootvader (vmz) en diens gezin katholiek waren.

MISREKENING

Op 22 oktober 1941 schreef Eduard aan de Duitse autoriteiten, dat zijn beide grootouders (vz) Arisch waren, evenals zijn grootmoeder (vmz). Eduard realiseerde zich echter, dat hij nooit zou kunnen bewijzen, dat zijn

grootvader Aron Meijer Swaab geen jood was. Daarom beweerde hij glashard dat zijn grootvader een natuurlijke zoon was van Pierre Hart en op vijfjarige leeftijd was geadopteerd door Simon Salomon Swaab. Eduard vertrouwde erop dat hij daardoor als *Mischling* erkend zou worden. Hij juichte echter te vroeg, want de Duitsers vroegen advies aan de Centrale Dienst voor Sibbekunde (CDS) en deze dienst was niet overtuigd.

VERDER ONDERZOEK

De CDS kreeg bevoegdheden bij het afstammingsonderzoek van joden. Daarmee had men toegang tot de

Rijksinspectie Bevolkingsregisters. De CDS wilde de geboorteaktes hebben van Eduard, zijn ouders, zijn grootouders (vmz) en de huwelijksakte van zijn ouders. In november 1941 stuurde Eduard deze documenten op. De CDS vroeg vervolgens om de geboorteaktes van zijn overgrootouders (vmz). Bovendien moest Eduard bewijzen dat Pierre Hart de biologische vader was van zijn grootvader Aron Meijer Swaab.

In december 1941 stuurde Eduard de huwelijksaktes van zijn overgrootouders (vmz). Hij voegde daar een notariële verklaring bij omtrent het vaderschap van Pierre Hartman, die hij eerder abusievelijk Pierre Hart had genoemd. De CDS vroeg daarop om de huwelijksaktes en de doopbewijzen van Eduards grootouders (vvz) en doopbewijzen van zijn grootmoeder en overgrootouders (vmz).

DREIGEMENT

Begin februari 1942 stuurde de CDS een dreigbrief. Eduard moest de gevraagde documenten binnen twee weken leveren of de consequenties ervaren. Op 5 februari ontving de CDS de doopbewijzen en huwelijksakte van Eduards grootouders (vvz), alsook een verklaring van de katholieke kerk in Beemster dat het niet mogelijk was het doopbewijs van zijn grootmoeder (vmz) te overleggen. Het doopbewijs van overgrootvader moest uit Lyon komen, dus dat zou nog wel even duren.

Tenslotte bevatte het pakket de doopbewijzen van Eduards vader en van hemzelf. Het doopbewijs van zijn moeder had hij aangevraagd, maar nog niet in zijn bezit. Eduard hoopte nu op een snelle beslissing.

KOSTER IN BRIELLE

Inmiddels had Eduard ontdekt, dat zijn overgrootvader (vmz) Anthonie Wery in Brielle was overleden en lag begraven op de katholieke begraafplaats. De pastoor aldaar antwoordde Eduard dat zijn overgrootvader sinds 22 juli 1886 in graf nr. 91 lag. De gemeente Brielle stuurde de overlijdensakte op.

Eduard vroeg de arrondissementsrechtbank in Leeuwarden om een kopie van de geboorteakte van Anthonie Wery bij zijn huwelijk met Betje Swaab in Westdongeradeel in 1862. Twee dagen later ontving Eduard die, evenals een brief van de pastoor uit Brielle. Die

had de koster van de hervormde kerk gesproken, die veel wist over het kerkhof. De mededeling dat Anthonie Wery circusdirecteur was, triggerde het geheugen van de koster. Van familie had Eduard bevestiging gekregen over het werk van zijn overgrootvader en over details van zijn graf. Hij stuurde een verklaring ter tekening naar de koster en hoopte nu zijn bewijsvoering te kunnen afronden.

BEWIJS GELEVERD

Op 18 februari 1942 stuurde Eduard de geboorteakte van zijn overgrootvader (vmz) en de verklaring van de koster naar de CDS. Een maand later volgde de kopie van het doopbewijs. Voor Eduard was daarmee het bewijs geleverd van de arische afstamming van zijn overgrootvader (vmz). Hij had dan ook vertrouwen in de beslissing van de CDS. Na vier weken werd Eduard inderdaad geregistreerd als afstammeling van één Joodse grootouder en kon hij zich voor een persoonsbewijs zonder 'J' vervoegen bij de gemeente Amsterdam.

Echtgenote Sara kon een 'verklaring voor de vaststelling van een gemengd huwelijk' aanvragen. Daarmee hadden Eduard en Sara moeten genieten van hun eerste kind.

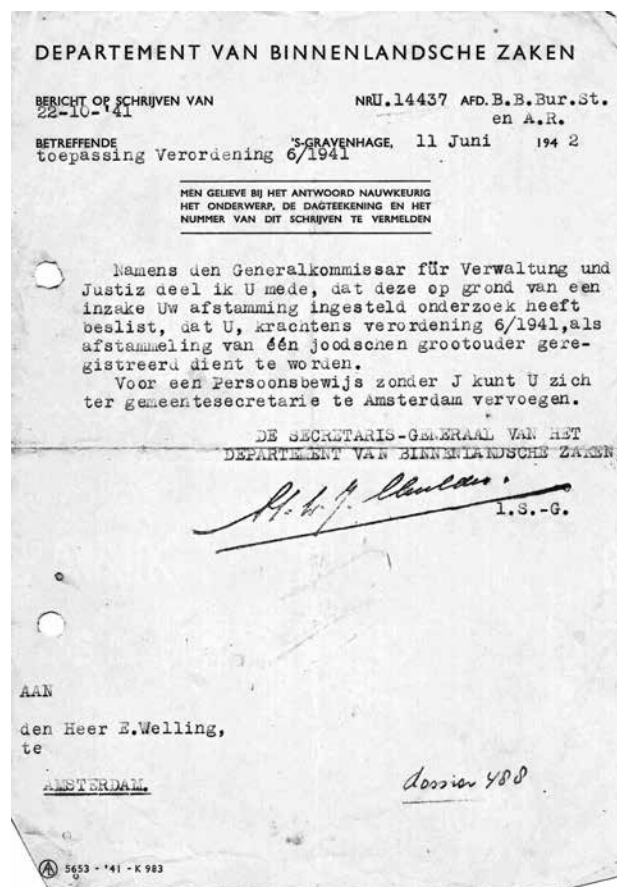
ARRESTATIE

Eduard werd echter op 1 september 1943 gearresteerd en overgebracht naar de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*, die in de jaren 1941-1943 de deportatie organiseerde van de Nederlandse joden

naar de concentratiekampen. Een week lang werd Eduard door de *Sicherheitsdienst* ondervraagd. Tijdens die verhoren dreigde hij zijn broek te laten zakken, zodat zijn ondervragers konden zien, dat hij onbesneden was. Hierna werd Eduard niet meer lastig gevallen door de (Duitse) instanties. Hij en Sara overleefden de oorlog en in 1944 werd een tweede zoon geboren.

NA DE OORLOG

Het echtpaar reageerde verschillend op de bevrijding. Eduard begon een confectiebedrijf, verdiende in korte tijd veel geld en genoot van het leven. Sara wachtte vergeefs op de terugkeer van afgevoerde familieleden, verteerd door verdriet. Met het joodse geloof wilden zowel Eduard en Sara niets meer te maken hebben. ●

Niet-joodverklaring van Eduard Welling.

Paul Welling is genealoog van de Amersfoortse familie Welling.

De bezetter op beeld

Veel foto's zijn er niet van Amersfoort tijdens de bezetting. Duitse censuur, verboden en schaarste aan fotomateriaal maakte fotograferen niet eenvoudig. Maar wat weinigen weten, is dat Duitse militairen in de oorlog veel gebruik hebben gemaakt van de fotocamera. Dat heeft in Amersfoort bijzondere beelden opgeleverd.

door KAREL STOUTEN

In tegenstelling tot de geallieerde legers, was het Duitse militairen toegestaan om een fotocamera bij zich te dragen. Dit was een voortvloeisel uit de inspanningen van de Duitse regering in de jaren 1930 om een impuls te geven aan de Duitse fotografie-industrie. Naar schatting hadden circa anderhalf miljoen Duitse militairen een camera mee.

Een foto zet de tijd even stil. Een moment wordt gevangen en – voor zover de foto wordt bewaard – geeft het de beschouwer de mogelijkheid om even het kijkveld van de fotograaf over te nemen. Wat de kijker ziet is niet altijd direct duidelijk. Pas als hij of zij onderdelen herkent, gaat het beeld leven – een tijd en plaats wordt dan automatisch aan het beeld gekoppeld.

Karel Stouten is amateurhistoricus en verzamelt foto's en documentatie van Amersfoort van vóór 1945.

Varkensmarkt 1942, met onbekende Duitse onderofficier van de *Luftwaffefelddivision Hermann Göring* (elite-grondtroepen-eenheid van de Duitse luchtmacht).

Voor de afgebeelde foto van de Varkensmarkt stond de fotograaf met zijn rug naar de Langestraat. Op de achtergrond is de gevelbelettering van onder andere de boek- en papierhandel van J.J. Berends te zien aan Varkensmarkt 7, en de Automatiek Succes aan nummer 3. Bij de bewegwijzering poseert een Duitse onderofficier, die gelegerd was in de Juliana van Stolbergkazerne. (De Juliana van Stolbergkazerne werd pas na 1945 als zodanig benoemd. Daarvoor sprak men hoofdzakelijk over de losse bataljonsgebouwen; Adolfkazerne, Lodewijkkazerne, Willemkazerne en Hendrikkazerne. Ook de Prins Willem III-kazerne was onderhevig aan naamsverandering; deze werd voor de oorlog Kazerne der Bereden Wapens genoemd.)

Wat opvalt, zijn de Nederlandse vooroorlogse ANWB-borden in combinatie met de Duitse houten bewegwijzering. In Duitse termen werd dit ook wel een *Schilderwald* genoemd. Borden met civiele doeleinden zoals een stad of dorp werden (als gevolg van de oorlogsindustrie) in hout uitgevoerd met rode letters en omranding op een gele achtergrond, vaak voorzien van ronde reflectors om de zichtbaarheid te verbeteren. Een voorbeeld hiervan zijn de borden op deze foto die naar Spakenburg, Utrecht en Arnhem verwijzen. Militaire bewegwijzering werd uitgevoerd met zwarte of rode letters op een witte achtergrond. Op de militaire borden op deze foto zijn richtingen aangegeven als de *Ortskommandantur* (de bevelhebber van de Duitse troepen in Amersfoort, gesitueerd in de villa Mezzo Monte op Regentesselaan 2), het militair hospitaal en locaties waar Duitse militaire voertuigen konden worden voorzien van brandstof en worden hersteld. Het bord *XII* verwees naar een Duitse colonneroute.

COLLECTIE AUTEUR

Julianaplein 1941 met onbekende Duitse onderofficier van de Wehrmacht.

Op het Julianaplein keek de fotograaf richting de Arnhemseweg. Op de achtergrond staat de Eysinkfabriek (in 1980 gesloopt). De reclame-uiting op de gevel 'De Eysink motor – Kampioen van Nederland 1934, 1935, 1936, 1937, 1938' verwijst naar de overwinningen in de motorsport. Op de militaire Duitse bewegwijzering staat: *Kr.O.N. Schule, de Kriegsoffiziersnachwuchsschule*, voor Duitse militairen van de Luftwaffe op de Juliana van Stolbergkazerne.

COLLECTIE AUTEUR

Lodewijkkazerne (onderdeel Juliana van Stolbergkazerne) april 1943. Hooggeplaatste Duitse Luftwaffe-officieren, waaronder de Luftwaffebevelhebber voor Nederland generaal Friedrich Christiansen (vijfde persoon van links).

In april 1943 bezochten diverse hooggeplaatste Duitse Luftwaffe-officieren Duitse troepen in de Lodewijkkazerne. Op de foto staat een Marder II-tank. Dit antitankgeschut was in de kleur zandgeel uitgevoerd en werd later dat jaar met deze in Amersfoort gelegerde eenheid ingezet in Noord-Afrika. Wat opvalt aan het kazernegebouw uit 1891 is het gedeeltelijk door de Duitsers dichtgemetselde raam (zichtbaar tussen de eerste twee officieren links); hierachter bevond zich een wapenkamer.

COLLECTIE AUTEUR

Kazerne Bereden Wapens (Prins Willem III-kazerne) februari 1944 met militairen van de SS en de Kriegsmarine.

Afgebeeld is de ingang van de Prins Willem III-kazerne (gesloopt in 1977-1978), gezien vanaf de Grote Nachtegaalssteeg (nu: Boreelstraat). Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren in deze kazerne diverse Duitse *SS-Artillerie-* en *SS-Polizei*-eenheden gelegerd. Op de foto staat een officier van de Kriegsmarine (midden, te paard), de commandant van het *Marineartilleriezeugamt*. Deze eenheid onderhield marinegeschut en optiek en was onder andere gevestigd in de Erdalfabriek aan de Brabantsestraat (thans: De Nieuwe Stad). Daarnaast staat een onderofficier van de SS-Polizei (rechts, te paard). De hier gelegerde eenheid was verantwoordelijk voor het opsporen en oppakken van Joden en verzetsstrijders. Ook waren zij verantwoordelijk voor de bewaking van het gevangentransport van station Amersfoort naar en van Kamp Amersfoort.

COLLECTIE AUTEUR

Oproep

.....
In verband met vervolgonderzoek komt Karel Stouten graag in contact met ooggetuigen van Amersfoort in de Tweede Wereldoorlog. U kunt contact opnemen met hem via karelstouten@gmail.com.

Caspar van Wittels jeugd in Amersfoort

Caspar van Wittel (1653–1736) trok in 1674 naar Rome, waar hij zich ontwikkelde tot een volleerd kunstschilder. Van Wittel speelde een sleutelrol in de ontwikkeling van de *vedute*-schilderkunst, het genre van topografische stadsgezichten.

door ALBERT BOERSMA

Met de tentoonstelling *Maestro Van Wittel: Hollandse meester van het Italiaanse stadsgezicht* eren Museum Flehite en Kunsthal KAdE deze in Nederland vrijwel onbekende meester. Zij doen dit met een groot en voor Nederland bijzonder retrospectief met maar liefst 105 bruiklenen uit binnen- en buitenland. Deze wereldberoemde Hollandse meester is geboren in Amersfoort. Dankzij archiefonderzoek weten we nu waar Van Wittels woon- en geboortehuis stond. Het onderzoek gaf tevens een beeld van het stedelijk leven in Amersfoort van de 17e eeuw.

PAUW

Op 26 augustus 1652 kochten de ouders van Caspar/Jasper, Adriaan Jaspersz te Wijtell en Mayken Cornelis Copiers voor 100 gulden in de Utrechtsestraat een huis en hofstede, tuin, hooiberg en schuur *alwaar de Pauw is uythangende* (met uithangbord met een pauw). Er waren ook een keukentje en een huis dat bewoond werd door Dirck Jansz. en aan de stadswal uitkwam.

In de 17e en 18e eeuw hadden de huizen nog geen nummers. Het gebruik van huisnummers werd voor het eerst omstreeks 1800 voorgeschreven door de napoleontische regering. Ten behoeve van de verkoop van een huis werd omschreven wie er aan weerszijden woonden of huiseige-

A.J. van Eyndhoven - *Huisjes aan de stadswal bij de Utrechtsepoort te Amersfoort met op de achtergrond de Onze-Lieve-Vrouwetoren, 1830; potlood en aquarel.*

naar waren. Ook werden specifieke kenmerken van het huis genoemd. Bij het zoeken naar het woonhuis van Caspar van Wittel was het uithangbord een grote hulp, want dat staat in drie transportaktes. Verder maakt de voortschrijdende digitalisering van de archiefstukken van Archief Eemland het zoeken steeds eenvoudiger. Wel is het belangrijk te beseffen dat namen toen niet eenduidig werden opgeschreven.

EXACTE LOCATIE

Dankzij de specifieke beschrijving van het huis met zijn uithangbord en de nauwkeurig beschreven woonhuizen in *de Blaffert van het huisgeld* (wij noemen dat nu onroerende zaakbelasting, de OZB) uit 1755 bleek de exacte locatie van het huis vast te stellen. We hebben zeventien transportaktes in een overzicht geplaatst en daarbij nauwkeurig de omschrijving van de objecten en

COLLECTIE MUSEUM FLEHITE

Dankzij archiefonderzoek weten we nu waar Van Wittels woon- en geboortehuis stond

de eigenaren met elkaar verbonden. Zo ontstond een duidelijk overzicht van de bewoners en eigenaren van de huizen in Utrechtsestraat aan de Slijkstraatzijde (nu de Arnhemsestraat).

Het huis in de Utrechtsestraat was gelegen vlakbij de Utrechtsepoort (huidig huisnummer 44 is in de 19e eeuw verbouwd; nu is er de KPN-winkel gevestigd). Het

COURTESY LAMPIONTI GALLERY

omsloot het hoekhuis en kwam dus uit op de stadswal, de huidige Achter de Arnhemse Poortwal.

BEROEPEN

De archiefstukken vertellen ook meer over de omgeving en over beroepen. De Utrechtsestraat was de belangrijkste doorgaande weg en de Utrechtsepoort één van de twee belangrijkste (land)poorten van Amersfoort. Zoals de naam al aangeeft leidde de weg naar Utrecht. Hij lag in het verlengde van de Langestraat en die andere belangrijke Amersfoortse landpoort: de Kamperbuitenpoort. De vader van Caspar was evenals zijn vader *rademaker* van beroep (wielenmaker voor kruiwagens en koetswagens). Voor hem was dit een strategische plek om zijn werkplaats te vestigen. Het was de perfecte locatie om kapotte wielen van gestrande reizigers of vrachtvervoerders te repareren.

Bovendien waren er in de Utrechtsestraat onder anderen ook een smid, meester-zadelmaker en een kuiper gevestigd. Aan herbergen was geen gebrek. Caspars ouderlijk huis lag schuin tegenover de herberg De Roskam. Iets verderop de herberg De Vergulde Swaen (tevens stalhouderij) van waard Albert van Stellingwerff, wiens zoon Gerrit (circa 1614-1659) *constschilder* was. Vervolgens waren er in de straat nog twee herbergen gevestigd: De Witte Zwaan en De Rode Leeuw. Verderop kenden de huizen interessante namen als Den Gulden Ram, Bonte Os en Erasmus. Waarom het huis van de ouders van Caspar een uithangbord met een pauzerop had is onbekend.

RIJTUIGEN

De vader van Caspar kwam uit Leiden. Dit blijkt uit een Leids archiefstuk waarin staat dat hij daar in 1650 een huis huurde. De precieze redenen waarom hij en zijn vrouw naar Amersfoort verhuisden zijn onbekend. In 1681 trad Adriaan Jaspersz van Wijtel op als neef en

Caspar van Wittel, *Gezicht op de Riviere di Chiaia, Napels, olieverf op doek.*

voogd van onmondige kinderen van Adriaan Marcusz en zijn vrouw Aaltje bij de verkoop van een huis in de Hellestraat. Dus wellicht hadden de ouders van Caspar reeds familie in Amersfoort wonen toen ze naar de stad verhuisden.

Het echtpaar Van Wittel had het financieel niet makkelijk. In een latere brief van Caspars zoon Luigi is te lezen dat het in zijn vaders jeugd armoe troef was. De sterfdata van de ouders van Caspar zijn onbekend, maar op 7 september 1698 werd het huis aan de Utrechtsestraat verkocht door Caspar en zijn Ita-

Op kadastrale atlas 1832 van de provincie Utrecht zijn in lichtblauw de percelen en in lichtgroen de tuin aangegeven die door de ouders van Caspar zijn aangekocht in 1652.

Albert Boersma heeft veel studie gedaan naar Van Wittel en zijn leermeester Matthias Withoos.

liaanse vrouw Anna Lorenzana, met wie hij een jaar eerder was getrouwd. In hun woonplaats Rome lieten zij een schriftelijke volmacht opstellen. In de akte worden geen andere erfgenamen genoemd; waarschijnlijk had Van Wittel geen broers of

zusters genoemd.

Caspar heeft dankzij het beroep van zijn vader veel rijtuigen en paarden gezien in zijn Amersfoortse jeugd-jaren in de Utrechtsestraat. In het werk van Caspar staan vaak rijtuigen en paarden afgebeeld, die buitengewoon mooi en nauwkeurig zijn geschilderd.

BRONNEN

Archief Eemland, index op transporten, toegang: 0012, inv.nr. 436-21 t/m 40.

S.W. Melchior (red.), *Blaffert van het huisgeld uit de resolutieboeken*, 1755,

Kadastrale atlas 1832, provincie Utrecht, zie www.hisgis.nl

Met dank aan Ton Reichelt, Cor van den Braber, Burchard Elias en Manon Mesdag. ●

‘Groeien aan elkaar’

In maart viert de Raad van Kerken Amersfoort het vijftigjarig bestaan. Een verhaal van mooie successen, maar ook van volhouden en het leren aanvoelen van de tijdsgeest.

door GERARD RAVEN

Altijd is er discussie geweest over mogelijke fusie of samenwerking tussen kerken (*oecumene*). Al in 1935 werd de Oecumenische Raad in Nederland opgericht. In Amersfoort werkten de vrijzinnige kerken voorzichtig samen, met name in het jeugdwerk. Na de bevrijding werd een volgende stap gezet: in 1948 ontstond in Amsterdam de Wereldraad van Kerken.

VOORLOPER

Er is in 1954 ook een Oecumenische Raad in Amersfoort opgericht, maar het archief is verloren gegaan. De Raad van Kerken wist niets van deze voorloper. (Meer hierover in het jaarboek *Flehite* dat in november verschijnt.) Ook in andere steden bestonden oecumenische raden, maar ze hadden allemaal dezelfde handicap: de vooruitstrevende kerken waren lid en de behoudende niet, waardoor het draagvlak beperkt was. Kees Hoogendoorn was erbij als jonge jeugdouderling: ‘De gedachte van de Oecumenische Raad dat de kerken één moesten worden, was gewoon te hoog gegrepen.’ De doorbraak kwam pas toen dat laatste werd vervangen door samenwerking. Dat opende in 1968 de weg naar omzetting in de Raad van Kerken, die vijf jaar later naar Amersfoort verhuisde. Deze Raad is ook in veel meer plaatsen vertegenwoordigd, sinds 1969 ook in Amersfoort.

NIEUW ELAN

Het eerste jaar was voor de Amersfoortse Raad niet gemakkelijk, door discussies over de structuur en de financiering. Het godsdienstonderwijs op openbare scholen kwam na enkele jaren goed op gang en bestaat nog steeds. Er was en is veel samenwerking met de binnenstadspastores.

De maandelijkse Oecumenische Diensten in de Joris-

ARCHIEF EEMLAND, FOTO JANUS WISSER/BDU MEDIA

De eerste voorzitter, ds Nico Steenbeek, in 1987.

Voorzitter pastoor Gerard van Leer (re.) en secretaris ds Gerit Hengeveld (li.) bij het koperen jubileum van 1981.

kerk (1972-2000) trokken enkele honderden mensen. Maar een gemeenschappelijk Avondmaal (ook wel *open communie*) werd meteen al onder vuur genomen door twee orthodox-herformde wijkgemeenten. De oecumenische vieringen zonder Avondmaal bestaan echter al decennia, zoals de experimentele Ruimteviering in de Sint-Aegtenkapel (1982).

Politieke acties van de Raad vonden vaak weinig weerklank, zoals tegen Apartheid (1975) en vóór kerkasiel (1987). Ook verzette de Raad zich begin jaren negentig tegen het Centrumplan van de gemeente en tegen uitbreiding van het aantal koopzondagen; dat laatste lukte niet, maar haalde wel het tv-journaal. De inloophuizen in nieuwe woonwijken die de Raad vanaf 1986 heeft geopend hebben nog steeds een belangrijke maatschappelijke functie. En de landelijke Oecumenische Kerkendag die hier 1992 plaatsvond was een succes; toenmalig voorzitter Zwartz: ‘Amersfoort voelde zich koploper in oecumene!’

ARCHIEF EEMLAND, ARCHIEF RAAD VAN KERKEN

Verschillende kerken zetten al een volgende stap. Zo gingen doopsgezinden, remonstranten en vrijzinnig hervormden samen naar de Johanneskerk (1988). Een jaar later begon de eerste oecumenische viering in de nieuwe wijken van Amersfoort-Noord, waaruit Het Brandpunt, De Herberg en de Veenkerk ontstonden.

Het logo van de Amersfoortse Raad was afgeleid van het landelijke, maar is in 2016 vervangen door een eigen versie (boven).

TEGENSTROOM

Al begin jaren negentig miste voorzitter ds Leo Koffeman de vaart. Eind jaren negentig leek ook landelijk de rek er uit. De bisschoppen begonnen op de rem te trappen; zij vonden de Raad te groot en te weinig beheersbaar, terwijl de vragen te weinig over het geloof gingen en te veel over de samenleving. De Raad van Kerken moest zich bescheidener opstellen, omdat kerkleden meer waarde leken te hechten aan verscheidenheid.

Toch is de gedroomde eenheid voor een belangrijk stuk gerealiseerd met de fusie van hervormden, gereformeerden en lutheranen tot Protestantse Kerk. Amersfoort had iets meer tijd nodig en volgde zes jaar later, in 2010. Helaas kregen de rooms-katholieken toen strengere richtlijnen voor de liturgie, waarbij met name werd verboden om communie uit te reiken aan protestanten.

RECENTE SUCCESSEN

De laatste tien jaar lijkt de Raad van Kerken Amersfoort de tijdgeest beter aan te voelen. Successen zijn het Straatpastoraat, Schuldhulpmaatje en de open kerken tijdens vier Kerkennachten. Verder organiseert de Raad de openstelling van de Sint-Joriskerk op zondagmiddag en speelde deze een centrale rol bij de organisatie van *The Passion* in 2016. Tenslotte steunt de Raad de activi-

The Passion op het Eemplein, 2016.

Gerard Raven is voorzitter van de algemene kerkenraad van de protestantse gemeente Amersfoort en conservator van Museum Flehite.

teiten van de Lutherse Kerk, waar de vespers op zaterdagmiddag worden afgewisseld met lezingen en muziek; dit is nu ook de thuisbasis van de stadsdominee.

In de jaren zestig was het welkomstwerk in de buitenwijken begonnen, maar verdere samenwerking is een recent verschijnsel. Een eerste succes was het federatieve Kruispunt in Vathorst (2003) en sinds vorig jaar het gezamenlijk gebruik van de Emmaüskerk in het Soesterkwartier, nadat het gemeentelijke wijkcentrum was opgeheven. Dit soort oecumene zal de komende jaren nog intensiever worden, nu veel kerken leger worden.

En hoe is het nu? Voorzitter Josephine van Pampus schreef na haar eerste jaar: 'Het heeft me vaak stil gemaakt. Het elan van kerken, de talloze keren dat we elkaar vinden, nieuwe initiatieven ontwikkelen en schuren, leren en groeien aan elkaar. ... De Raad zit met regelmaat om tafel met de wethouders om te praten over sociaal maatschappelijke aangelegenheden. Ze is betrokken bij organisaties als de voedselbank of het asielzoekerscentrum. Bij de jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei, of de herdenking van de bevrijding van Kamp Amersfoort...'

BRONNEN

Archief Raad van Kerken Amersfoort (Archief Eemland, bnr 374)

Anton Houtepen e.a. (red.), *Waakvlam van de Geest : 40 jaar Raad van Kerken in Nederland* (Zoetermeer [2008])

Met dank aan oud-voorzitters Frans Zwarts, Leo Koffeman en Kees Hoogendoorn en oud-bestuurslid Marja Brak, die commentaar gaven op een eerdere versie van dit artikel. ●

www.raadvankerkenamersfoort.nl

ALLE FOTO'S MONUMENTENZORG AMERSFOORT, TENZI/ ANDERS VERMEED

RESTAURATIE EN VERDUURZAMING MUSEUM FLEHITE

Vakwerk

Museum Flehite stond het afgelopen jaar in de steigers. Een restauratie was dringend noodzakelijk geworden. Maar nu is het museum weer open en het ziet er mooier uit dan het in lange tijd is geweest.

door GERARD KEIJZER

Er was dan ook veel werk te doen. De kenmerkende uitbouwen met trapgevels waren langzaam aan het verzakken richting gracht. De grachtmuur zelf was in slechte staat geraakt ten gevolge van inwerking van vocht en vorst. De winter van 2014 was de nekslag voor de kademuur; deze kwam dermate scheef te staan dat noodmaatregelen noodzakelijk waren. Stalen stutten werden langs de kademuur aangebracht en de situatie was voor het moment onder controle.

VERZAKKING EN ONDERZOEK

De prioriteit verschoof naar het museumgebouw: de drie muurhuizen aan de Breestraat hadden geen problemen, maar de in 1898 opgetrokken uitbouwen met de karakteristieke trapgevels waren losgescheurd. Hier en daar scheen het daglicht door de scheuren naar binnen. Om deze situatie te stabiliseren zijn op de begane grond een betonnen vloer en palen van 8 m lengte gestort. De uit-

JOYCE DE LA CROIX

Het plaatsen van nieuwe brugdelen. De gevelsteen is nu ook weer zichtbaar.

bouwen staan nu als het ware op een plaat met poten op de harde zandlaag.

De daarop volgende jaren zijn benut om financiële middelen te vinden voor restauratie. De gemeente stelde als eigenaar geld beschikbaar en de provincie deed ook nog een aanzienlijke duit in het zakje. Ondertussen bleek

uit de rapportage van de Monumentenwacht dat de onderhoudstoestand rap achteruit ging. Lekkages van goten, verf op kozijnen die verweerde, maar ook het pannendak was niet in orde.

KADEN EN BRUG

Duidelijk was dat de kademuur vervangen moest worden (*Kroniek* december 2017). Deze gelegenheid is aangegrepen om de bereikbaarheid van het museum vanaf de Westsingel te verbeteren. Door de kademuur wat te verschuiven is er meer ruimte ontstaan tussen het water en het gebouw. Tegelijk kon een passender oplossing gevonden voor de bo-

Het plaatsen van de spuwer (zie ook p. 2).

ten van Waterlijn, in de vorm van een aanlegplaats met gemetselde trap.

Maar met het verplaatsen van de kademuur werd de brug te lang. Deze was niet origineel en verkeerde in slechte staat, zodat gekozen is voor een nieuwe stalen brug. Wel zijn de originele gietijzeren balustrades gerestaureerd en teruggeplaatst. De kade is wat hellend gemetseld om muurplanten de gelegenheid te bieden te wortelen. Ook is een fraaie gevelsteen met spuwer van Ton Mooij geplaatst, die verwijst naar de godin van de kunsten.

ISOLEREN

Toen de kademuur in de zomer van 2018 gereed kwam konden de steigers geplaatst worden voor de restauratie van het museum door Van de Burgt & Strooij. Tegelijk is de isolatie van de daken verbeterd. In de jaren '80 waren er al platen aangebracht met een isolatiewaarde die toen gangbaar was. Deze *R-waarde* was 1, maar tegenwoordig 3,5. De uitdaging was dat dit geen nadelige gevolgen mocht geven in de vochthuishouding, zowel binnenshuis als in de constructies. Het huis moet als het ware kunnen blijven ademen. Bij de restauratie van de horecagelegenheden *Madonna* aan *Krommestraat 32* zijn diverse innovatieve materialen toegepast. Dit als een proef om te onderzoeken welke van deze materialen geschikt zijn om in historische panden toe te passen (*Kroniek* maart 2018).

JOANNE FOKKEMA

Eén van de materialen onder de dakpannen is een glaswoldeken van hoge dichtheid, Skytech Pro XL. Deze is slechts 10 mm dik en heeft een aluminiumlaag die aan beide zijden is geperforeerd. De dekens zijn over de aanwezige isolatie uitgerold. Een bijkomend voordeel is dat het niet alleen de warmte binnen houdt, maar die ook in de zomer buiten sluit. Het dak is nauwelijks hoger, waarmee problemen met aansluitingen met gevels en dakgoten zijn voorkomen.

RAMEN EN GOTEN

In 2008 was het museum van binnen gerenoveerd naar aanleiding van een noodzakelijke asbestsanering; daarom is daar maar beperkt gewerkt. Scheuren zijn gedicht (*inboeten*) en waar nodig is geschilderd. De achterzetramen ter isolatie behoeften alleen onderhoud.

Het echte werk zat aan de buitenzijde. Ook hier zijn scheuren dichtgemetseld. Het glas-in-lood in de ramen is uitgenomen en opnieuw verlood. De ruitjes worden dan in nieuwe H- vormige strips gezet en daarmee zijn deze ook goed bestand tegen weersinvloeden.

Alle zinken goten en regenpijpen zijn vervangen. Het aanwezige zink was niet overal op de juiste manier aangebracht en onvoldoende gesoldeerd. Hierdoor waren er

Herstel van de poort.

scheuren ontstaan, met lekkages en houtrot tot gevolg. Het aanbrengen van zink en lood blijft vakwerk, zeker voor monumentale panden waar zelden iets recht is. Dat gaat in de regel gepaard gaat met passie en dat is in de details terug te zien, zoals de vernieuwde loden *pironnen* (spitsen) op dakkapellen.

KOZIJNEN

Op verschillende locaties moest het hout van de kozijnen en ramen worden hersteld. In openstaande hout-

verbindingen en slecht verwerk ontwikkelt zich na verloop van tijd *bruinrot*. Herstel is vaak ingrijpender dan in eerste oogopslag lijkt. Bruinrot is een schimmel die zich ver in het hout kan verspreiden. Veel luiken waren dermate rot dat deze vervangen moesten worden. Vroeger werden deze gemaakt van grenen hout, maar tegenwoordig wordt hier een soortgelijke duurzame houtsoort voor toegepast: Oregon Pine. Om aantasting door intrekend water te voorkomen zijn de luiken op de bovenzijde afgedekt met lood.

Tenslotte kon de schilder bij Museum Flehite zijn hart ophalen. De nieuwe kleuren doen de gebouwen ook meer recht. Verder moest de bestaande muurverf van

Linksonder een piron; linksonder de isolatiedeken onder de pannen.

Gerard Keijzer werkt bij de afdeling RO/ Monumentenzorg van de gemeente Amersfoort. Per 1 maart wordt hij adviseur Erfgoed bij de gemeente Voorst (Gld).

de gevels verwijderd worden. Deze sloot vocht af, waardoor dat niet naar buiten kon om te verdampen en naar binnen trok, wat het pleisterwerk beschadigde. De muurverf is onder hoge druk verwijderd, met kokend heet water uit spuitlansen. Deze methode geeft vrijwel geen schade aan het onderliggende pleisterwerk, maar een oud gebouw lekt snel en het museum personeel heeft tijdig nog achtergebleven collectiedelen verplaatst.

Het museum is nu weer klaar voor de komende decennia, al blijft het gezegde: onderhoud begint op de dag van de oplevering. Regelmatig onderhoud, maar vooral ook door mensen die hun vak verstaan. ●

Pierre Cuypers in de kelder

Een gipsafgietsel van een gotische kast uit de collectie stond jarenlang in de kelder van Museum Flehite. Een briefwisseling uit de negentiende eeuw geeft nieuwe inzichten.

JOANNE FORKEMA

door MARJAN DE MAN

Door middel van ruil verwierf het nog jonge museum Flehite eind 19e eeuw haar eerste meubel: een deel van een gotische kast. Dit bijzondere object werd in 1888 trots in bruikleen gegeven aan de *Nationale tentoonstelling van Oude- en Nieuwe Kunstnijverheid* in Den Haag. Daar stond het in een stijkamer van een historisch Hollands interieur. Het maakt indruk; in oktober van dat jaar ontving de voorzitter van de Oudheidkundige Vereniging W.F.N. Van Rootselaar een briefje van architect Pierre Cuypers met de vraag of het gotische meubel te koop was. Van Rootselaar vroeg f1000,-, maar Cuypers sloeg dit af. Wel wilde de architect graag een gipsafgietsel van de kast maken voor het Rijksmuseum en een tweede voor Museum Flehite.

Gipsafgietsel

Gotisch dressoir,
bovendeel origineel.

De gipsbinnenplaats
van het Rijks-
museum in 1927.

GIPSCOLLECTIE

Zo kwam het afgietsel van 'onze kast' terecht in het Rijksmuseum. Het aanleggen van een gipscollectie ter bevordering van de kunsteducatie was sinds 1875 Rijksbeleid; dit naar buitenlands voorbeeld. Cuypers was hierbij actief betrokken. De afgietsels stonden prominent in het Rijksmuseum.

RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

De westelijke binnen-
plaats van het Rijks-
museum, omstreeks
1900.

Marjan de Man is
gastconservator van
Museum Flehite.

Deze eens zo rijke gipscollectie, bijna 2000 stuks, is tot verdriet van het vernieuwde Rijksmuseum verloren gegaan. Eerst verdween alles in het depot, vervolgens werd het vervreemd of zelfs kapot geslagen.

Het afgietsel uit de collectie van Museum Flehite is ogenschijnlijk een waardeloos object, maar door de relatie met Pierre Cuypers, het Rijksmuseum én de aanwezigheid van het originele meubelstuk is welhaast een unicum. ●

DE FASCINATIE VAN... Henk Rooimans

” Aan het einde van mijn leven zit ik te mijmeren in de studeerkamer van mijn overleden vrouw, kijkend over de gracht naar de achterzijde van Davidshof. Ik prijs mij gelukkig dat ik hier ruim 45 jaar heb mogen wonen in een prachtig Rijksmonument. Met door de eeuwen heen bijzondere bewoners, zoals in het begin van de 19e eeuw de burgemeester van Hoogland en de rijksontvanger der belastingen van de gemeente Leusden.

Wij kochten dit 16e-eeuwse woonhuis aan de Breestraat in 1976 van de gemeente Amersfoort en hebben het altijd goed onderhouden, met jaarlijkse controle van de Monumentenwacht. Ook heb ik onder meer een gevelomlijsting en luiken in de originele stijl van het huis laten aanbrengen.

Ik zie de historie van de stad direct om me heen, zoals naast mij in de straat de Onze-Lieve-Vrouwetoren en aan de andere zijde Museum Flehite, waar ik vroeger mijn neefjes en nichtjes in de vakanties mee naartoe nam. Aan de voorzijde de Elleboogkerk en aan de achterzijde het Centrum voor Archeologie van de gemeente Amersfoort. In mijn jeugd was hier de brandweergarage gehuisvest met daarnaast de GGD, waar ik vaak terecht kwam als ik weer eens tijdens het spelen verwondingen had opgelopen in bijvoorbeeld het Plantsoen.

Leden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite vertellen hoe hun specialisme ook waarde heeft voor het Amersfoortse erfgoed.

Als kind woonde ik naast de Koppelpoort, met veel plezier, bedrijvigheid en afleiding. Dit in één van de na de oorlog ontworpen huizen van stadsarchitect David Zuiderhoek, eens collega van mijn vader, stedenbouwkundige Arie Hendrik Rooimans. De dienst Gemeentewerken was toen gevestigd in de oude ambachtsschool, Achter Davidshof. Ik zou nu mijn vader door het Plantsoen naar huis kunnen zien fietsen.

Mijn fascinatie en liefde voor de stad Amersfoort en de architectuur zijn bijgebracht door hem, die het juweel Amersfoort mede heeft mogen vormgeven. Hij nam mij mee de Onze-Lieve-Vrouwetoren op en wees dan op het landschap van daken met vooral rode pannen.

Als architect heb ik diverse monumenten mogen renoveren en met behoud van de oorspronkelijke stijl mogen verbouwen. Momenteel probeer ik de stad te bewaken met het Forum Ruimtelijk Erfgoed Flehite, voorheen Monumentencommissie Flehite. Wij beschermen niet alleen monumenten, maar ook de oude infrastructuur van de stad. Zoals meest recent het autoluw maken van de binnenstad. En wij proberen verrommeling, zoals bij terrassen en reclame-uitingen door ondernemingen, blijvend onder de aandacht te brengen. Een logisch gevolg voor mij was dat ik mijn drie kinderen lid heb gemaakt van de OVFI! ●

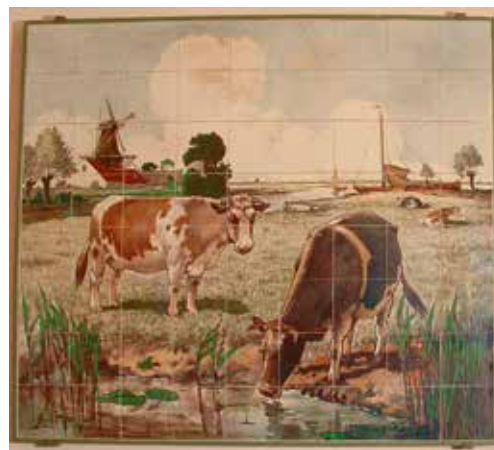
DE SCHENKING VAN... Hein Visser

Geef maar aan Flehite, zei Hein Visser kort vóór zijn overlijden afgelopen jaar. Met deze terloopse woorden schonk hij kort voor zijn overlijden afgelopen jaar, een tegeltableau uit zijn (groot)vaders slagerij aan de Nieuwstraat aan het museum. Buurvrouw Mieke, die zijn erfenis afrondde, wist zo wat haar te doen stond.

Dit blauw-witte tegeltableau is niet het enige uit de slagerij dat in het bezit is van het museum. Jarenlang hingen in de garderobe twee grotere exemplaren. Iedereen die zijn jas daar ooit ophing, herinnert zich nog de weilanden met koeien, met aan de horizon het profiel van de stad Delft. Wat had de Amersfoortse slager Visser met Delft?

In 1901 vestigt C.J. Visser (Cornelis Januarius) zich als *slager* aan de Nieuwstraat. Geboren in Haarlemmermeer (in januari!) trouwt hij begin 1902 in Delft met Anna Jenje, dochter van een Delfts koopman. Een familieverhaal luidt dat in de familie Jenje tegeltableaus als huwelijksgeschenk een traditie is. Waarschijnlijk heeft haar vader een goede relatie met de Delftse aardewerkfabriek De Porceleyne Fles. Anna krijgt twee tableaus met koeien in een Hollands landschap, met haar geboortestad Delft in de verte. Een maand na haar huwelijk komt ze in Amersfoort wonen, in het huis aan de Nieuwstraat boven de zaak. Daar wordt een jaar later Wilhelmina (1903) geboren; Maria (1905) en Ruurdericius (1908) volgen.

Vrijdag 7 november 1941 is een feestelijke dag voor slager Cor Visser. Op die dag krijgt hij van zijn kinderen dit tegeltableau, ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de slagerij. Moeder Anna is er dan niet meer bij: zij is al in 1922 overleden. Cor is op dat moment 63 jaar oud en zal verheugd zijn dat zijn zoon Ruurd de zaak wil overnemen. Dat gebeurt waarschijnlijk omstreeks 1944, als boven de slagerij zoon Hein wordt geboren.

Buurvrouw Mieke gaat verder over het weinige dat Hein haar heeft verteld. Hij moest natuurlijk zijn vader helpen, met uitbenen en bezorgen. Het was wel gezellig in die koele slagerij. Heins vader Ruurd zong graag operette, was muzikaal en 's avonds speelde hij viool en zingende zaag. Maar het slagersvak paste niet bij Hein en hij zou niet de derde generatie slager aan de Nieuwstraat worden. Omstreeks 1978 sloot Ruurd de slagerij; oprichter vader Cor maakte dat niet meer mee. De twee grote huwelijks-tableaus kwamen in Museum Flehite terecht, het kleine jubileum-exemplaar vermaakte Hein tot het blad van een tafeltje. Jaren later zaagde hij de poten er van af en kwam het aan de muur te hangen. En uiteindelijk besloot hij om het aan Museum Flehite te geven. ●

MAESTRO VAN WITTEL

HOLLANDE MEESTER VAN HET
ITALIAANSE STADSGEZICHT

Maestro Van Wittel : Hollandse meester van het Italiaanse stadsgezicht (Amersfoort: Bekking & Blitz 2019), 192 pp, €29,95 (ook Engelstalige versie)

Monografie/catalogus bij de tentoonstelling (zie pp 10-11 en 24) met artikelen van Charles Beddington, Albert Boersma, Miriam Kolk, Rozemarijn Landsman, Robbert Roos en Eddy Schavemaker.

Maret van Esch en Marije Koelewijn, Caspar met de Oogjes (Amersfoort: kunsthal KAdE 2019), isbn 978 94 90153 30 4, 32 pp, €11,95
Prentenboek voor kinderen bij de tentoonstelling Van Wittel.

Noud de Vreeze, De ziel van Duitse steden : het drama van verwoesting en wederopbouw (Amersfoort: Ronald Boiten Boekprojecten 2018), isbn 978 90 826367 3 4, 416 pp, bestellen: adres mailen naar nouddevreeze@xs4all.nl en €49,90 overmaken op NL08 RABO 0396 4801 36
De oud-stadsarchitect van Amersfoort belicht onderwerp dat meestal in West-Europese stedengeschiedenissen ontbreekt.

Marco Willemse en Rob Gerritsen, Den Treek Henschoten vanaf 1807 : een familielandgoed ontsluit [Amersfoort: Stichting Regionaal Spitwerk 2018], isbn 978 90 824530 4 1, 136 pp, €24,50

Geen geschiedenisboek, maar de geschiedenis komt wel geregeld langs met de familie De Beaufort, oorlogen, huizen, natuur en bosbeheer. Met prachtige foto's op groot boekformaat.

Marijke Schurink, Honderd en één vrouwen versierd ([De Bilt]: HaEs producties, 2018) isbn 978 94 9251 307 6, 114 pp, €36
Groot formaat platenboek bij de tentoonstelling in Archief Eemland (zie p. 20 en het vorige nummer).

Ben Knapen, De man en zijn staat : Johan van Oldenbarnevelt 1547-1619 (Amsterdam: uitgeverij Bert Bakker 2018), isbn 978 90 4463 914 8, 368 pp pb, €19,99
6e druk van het boek uit 2005. Dit geldt nog steeds als het standaardwerk, maar Knapen is ook nu niet ingegaan op het commentaar van anderen.

Wilfried Uitterhoeve, De zaak Oldenbarnevelt : val, proces en executie (Uitgeverij Vantilt 2019), isbn 978 94 60044113, 224 pp, €23,50
Nieuw onderzoek van historicus-jurist naar het proces. In het volgende nummer een vraaggesprek met de auteur.

Jan Niessen, Johan van Oldenbarnevelt 1547-1619 : vormgever van de Republiek (Utrecht: Matrijs 2019), isbn 978 90 5345 546 3, 132 pp, €19,95
Gildegids legde accent op Johans banden met Amersfoort en de plekken in de stad die aan hem herinneren. Dit in het bredere kader van zijn leven en zijn tijd.

Nicolaas Matsier, De advocaat van Holland (Amsterdam: De Bezige Bij 2019), isbn 978 94 0313 640 0, 416 pp, €24,99
Roman over Johans gevangenschap. Matsier volgt hem in al zijn gedachten, herinneringen en overwegingen.

Mike Harmsen, Broeders in oorlog, vijanden in vrede : Johan van Oldenbarnevelt en Maurits van Nassau, redders van de Nederlandse Republiek (Zutphen: Walburg Pers 2019), isbn 978 94 6249 371 1, 256 pp, €24,50, verschijnt in april
Militair historicus en journalist zet Johan af tegen zijn beschermeling en generaal.

Ronald Prud'homme van Reine, Onthoofdingen in de Hofstad : de val van de Oldenbarnevelts (Amsterdam: Arbeiderspers 2019), isbn 978 90 2952 992 1, 352 pp, €22,50, verschijnt in april
Ook aandacht voor de val van de twee zonen van Johan. De auteur is historicus en schreef eerder biografieën over bekende zeehelden.

Thomas Rosenboom (red.), Het einde van Johan van Oldenbarnevelt beschreven door zijn knecht Jan Francken (Amsterdam: Athenaeum Prometheus 2019), isbn 978 90 2531 010 3, 104 pp, €10, verschijnt 14 mei
Ongewijzigde derde druk (oorspronkelijk 2005). Een indringend en ontroerend verslag van de laatste maanden. Francken begeleidde Johan naar het schavot.

AGENDA

Tenzij anders vermeld vinden alle activiteiten plaats in Museum Flehite.

Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.

NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging, amersfoorteo.ngv.nl. Vergaderingen in De Brug, Schuilenburgerweg 2.

OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite

Donderdag 11 maart, 20-22 uur

NGV-lezing door Inge de Bruyne: Alles gaat op-perbest; wat de oorlog met een familie doet.

Donderdag 14 maart, 16.30-18 uur

Historisch Café in Archief Eemland. Gratis entree en drankjes. Hoor wat er gebeurt bij andere erfgoedinstellingen en vertel je eigen verhaal.

T/m 16 mrt

Honderd en één vrouwen versierd

Expositie in Archief Eemland. Zie p. 23 en het vorige nummer p. 20.

Zaterdag 16 maart, 10-16 uur

Masterclass 'Portret versieren' door Marijke Schurink, bij Scholen in de Kunst, 4de verdieping in het Eemhuis. Expositie zie hierboven.

Dinsdag 16 april, 20-22 uur

OVF-lezing door Jan Niessen: Johan van Oldenbarnevelt en Amersfoort.

Donderdag 18 april, 20-22 uur

NGV-lezing door Ad Bakker: De nieuwe NGV-website en overige.

T/m 5 mei

Maestro Van Wittel – Hollandse meester van het Italiaanse stadsgezicht.

Zie pp 10-11 en 23. www.kunsthalgade.nl.

22 maart t/m 19 april

50 jaar Marokkaanse migratie. Rondreizende tentoonstelling in Archief Eemland en Bibliotheek Eemland, waaraan Amersfoortse verhalen, vraaggesprekken en voorwerpen zijn toegevoegd.

Koninklijk bezoek aan Amersfoort.

2 maart t/m 25 mei

Rariteitenkabinet met onbekende voorwerpen in het Wijkmuseum.

T/m 19 mei

Stadsbeelden. Tentoonstelling in Museum Flehite. Als hedendaagse pendant van Van Wittel hebben acht kunstenaars zoals Stefan Bleekrode (foto) het thema 'stad' onderzocht en vastgelegd.

Open huis Centrum voor Archeologie

Iedere woensdagmiddag 14-16.30 uur. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Westsingel 46, toegang gratis.

Wijkmuseum Soesterkwartier

Sint-Bonifaciusstraat 61, elke zaterdag van 11-16 uur en op afspraak. 033 463 5661. Gratis entree. www.wijkmuseumsoesterkwartier.nl.

KRONIEK

verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting Flehite Publicaties.

U ontvangt het blad door lid te worden van:

■ Oudheidkundige Vereniging Flehite voor €30,-, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt;

■ Stichting Archeologie Amersfoort voor €25,- per jaar, met optie jaarboek Flehite.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Jan Carel van Dijk

Toscastraat 1 • 3816 TH Amersfoort

033 475 12 49

secretariaat@historisch-amersfoort.nl

www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort

033 247 11 00

info@museumflehite.nl

www.museumflehite.nl

Bezoekadres: Westsingel 50 en Breestraat 80

Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en

tweede feestdagen 12-17 uur

Afdeling SO/Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort

033 469 48 16

ma.cramer@amersfoort.nl

Bezoekadres: Stadhuisplein 1

Open: ma-vr 9-17 uur

(graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort

033 469 50 17

archiefeemland@amersfoort.nl

www.archiefeemland.nl

Bezoekadres: Het Eemhuis, Eemplein 73

Open: ma-vr 9-17 uur; inzien van originele

stukken alleen op afspraak

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)

Centrum voor Archeologie

Westsingel 46 • 3811 BB Amersfoort

033 463 77 97

fme.snieder@amersfoort.nl

www.amersfoort.nl/archeologie

www.stichtingarcheologieamersfoort.nl

info@stichtingarcheologieamersfoort.nl

Open: wo 14-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Jan Carel van Dijk •

Lydia Edelkoort • Joanne Fokkema •

Gerard Raven • Francien Snieder • Dirk Steenbeek

Redactieadres

Gerard Raven, Museum Flehite

Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort

g.raven@museumflehite.nl

De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur.

Meningen verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de Kroniek wordt mede mogelijk gemaakt door

Van de
Burg & Strooij
www.vandeburgtenstrooij.nl

<http://www.vandeburgtenstrooij.nl>